

Рецензія на книгу *Усе сповнене богів: таємниці розуму і життя*

All Things Are Full of Gods: The Mysteries of Mind and Life. By David Bentley Hart. Yale University Press, 2024, 511p.; ISBN 9780300254723 (hardcover); 32.50 USD.

Денис КОНДЮК
Українська євангельська теологічна семінарія, Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-9890-2069

Книга Девіда Бентлі Харт *All Things Are Full of Gods* (укр. «Усе сповнене богів») це масштабне філософське дослідження природи свідомості, життя та реальності. У кращих традиціях своїх попередніх художніх і філософсько-богословських творів Харт не просто академічно аналізує різноманітні погляди, а пише напівфантастичний діалог богів, кожен з яких уособлює певну філософську або наукову традицію. Частково це наслідує форму іншої грайливо філософської книги діалогів його ж авторства *Roland In Moonlight* (укр. «Роланд у місячному світлі»). Сам Харт у вступі згадує спорідненість *All Things Are Full of Gods* з іншою його книгою *The Experience of God: Being, Consciousness, Bliss* (укр. «Досвід Бога: буття, свідомість та блаженство»), в якій він розвиває концепцію мислення ще глибше. Також у новій книзі він використовує концепції трансценденталій, але вже не трьох (краса, істина, благо), а п'ятьох: краса, істина, благо, єдине, суще. Тематика образних пригод, свідомості та світу-машини нагадує його прозову книгу *Kenogaea (A Gnostic Tale)* (укр. «Кеногая (Гностична оповідка)'). Основним фокусом останньої в часі книги є протистояння матеріалістичного та неоплатонічного підходів до свідомості, зокрема через діалоги з персонажем Гефестом, який уособлює раціональний, але обмежений матеріалістичний підхід.

Загалом можна зауважити, що форма діалогу та художнє викладення матеріалу в останніх публікаціях використовується Харту усе частіше. У непрямий спосіб, у кращих традиціях діалогів Платона, він за допомогою цієї форми висловлює свої погляди, поєднуючи художню форму та аналітичні коментарі до текстів різноманітних авторів. Таким чином Харт цього разу написав щось схоже на трактат і коментар на сучасні (й не лише) дискурси про свідомість.

Книга структурована навколо шести днів діалогів між богами, а на сьомий вони «спочили». Звісно, Харт не випадково посилається на дні творіння, а грецькі боги символізують процес руху від механістичного матеріалізму до ідеалізму та

певного панентеїзму, – для нього це також і шлях спростування матеріалістичних та дуалістичних поглядів на свідомість, аж поки боги не доходять спільної згоди.

Також для посилення аналогій певних перспектив на свідомість Харт використовує образи певних грецьких божеств, ще й згадує вайшнавську традицію, до якої періодично повертається в тексті. Зокрема це такі божества:

Психея (Джива): Богиня душі та життя, уособлює метафізичне бачення свідомості як основи реальності. Її діалоги з Гефестом увиразнюють межі матеріалістичних підходів і необхідність духовного виміру в розумінні мислення.

Ерос (Кама): Символізує силу любові та прагнення до Абсолюту. У діалогах він підтримує Психею, наголошуючи на нерозривному зв'язку між розумом і любов'ю як аспектами божественного.

Гермес (Пушан): Бог мови й інтерпретації, звертає увагу на важливість символів і знаків у мисленні. Його аргументи підкреслюють неможливість редукції свідомості до механістичних процесів, оскільки самі поняття і значення мають нематеріальну природу.

Гефест (Вішвакарма): Уособлює скептицизм і матеріалізм. Хоча його аргументи логічні й науково обґрунтовані, він не може подолати «якісну прірву» між об'єктивними фізичними процесами та суб'єктивним досвідом. Його дискусії з Психеєю демонструють обмеженість сучасних матеріалістичних теорій свідомості.

Основний конфлікт розгортається навколо питання, чи можна свідомість звести до фізичних процесів у мозку, а чи вона є чимось трансцендентним, що пронизує весь космос. Харт ставить під сумнів можливість матеріалістичного пояснення феноменів свідомості, таких як *квалія* (суб'єктивний досвід), інтенційність (спрямованість свідомості на об'єкти), внутрішній діалог і свобода волі. У діалогах із Гефестом Харт критикує низку сучасних підходів до свідомості:

1. Матеріалізм і фізикалізм

Гефест захищає матеріалістичний підхід, стверджуючи, що свідомість – це лише побічний продукт нейронної активності. Психея ж заперечує, наголошуючи на тому, що суб'єктивний досвід неможливо звести до фізичних процесів, оскільки між ними немає логічного переходу.

2. Елімінативізм

Гефест інколи доходить до крайньої позиції, стверджуючи, що свідомість як окремий феномен взагалі не існує. Психея критикує це як приклад того, як матеріалізм часто намагається позбутися самого феномену, який не може пояснити.

3. Біхевіоризм

Ідея Гефеста, що свідомість можна пояснити лише через спостережувану поведінку, спростовується Психеєю. Вона підкреслює, що внутрішній досвід не можна звести до зовнішніх проявів, оскільки це ігнорує саму суть суб'єктивності.

4. Емерджентизм

Гефест припускає, що свідомість може бути складною властивістю матерії, яка виникає на певному рівні ускладнення. Проте Харт через Психею вказує, що це

лише відтерміновує пояснення, не даючи відповіді на запитання, як не-свідоме може породити свідоме.

5. Функціоналізм і обчислювальний підхід

Гефест, будучи богом технологій і автоматів, порівнює свідомість із комп'ютерними процесами. Психея наголошує, що мислення – це не просто оброблення інформації, а глибший процес, пов'язаний із розумінням, інтенційністю та самосвідомістю.

6. Панпсихізм

Харт до певної міри підтримує панпсихізм, але лише в його метафізичному, а не натуралістичному варіанті. Він критикує спроби поєднати панпсихізм із матеріалізмом, оскільки вони зводять свідомість до примітивних фізичних властивостей.

7. Супервенція

Психея критикує ідею, що свідомість просто «надбудовується» над фізичними процесами без реального пояснення їхнього зв'язку. Вона показує, що це лише нова форма старої проблеми дуалізму, яка нічого не пояснює.

Харт майстерно влітає в текст концепції атмана і брахмана, підкреслюючи схожість між індійським вченням про єдність усього сущого та неоплатонічним баченням Бога як джерела всього розумного. Психея й Ерос нагадують про вислів «Ātman is Brahman», щоб показати, що свідомість – це не лише продукт фізичних процесів, але й відображення вищої, божественної реальності. Фундаментальність буття є божественною, а пізнати Бога може лише Бог, тож пізнання і мислення можливе лише як долучення до Бога мислячого, в якому все «живе, рухається й існує».

Головні тези Харта, що повторюються періодично в різних темах дискусії, стосуються цілісності досвіду свідомості / мислення, інтенційності мислення та суб'єктивності мислення. Цілісність досвіду свідомості для Харта пояснює, що розділити мислення на складові (особливо матеріальні) чи ствердити / розділити «привида в машині» Декарта неможливо не відмовившись при цьому від якостей свідомості та безпосереднього досвіду «мислення». Інтенційність свідомості також є важливою темою, яку Харт розкриває в кількох розділах. Навіть робота ДНК і певного кодування / декодування та виправлення у формуванні білків вимагає направленості, системи, цілі цих процесів. Тому сама природа є фактичним і динамічним проявом телеологічного мислення. Для Харта загалом важливий антропний принцип, тому він може сказати, що книга в лісі, яку нікому там читати, не відрізняється від каменю, бо її матеріальність вже не є кодом і інтенцією без агента розкодування цієї інтенції (137). Також він наголошує, що весь досвід мислення – суб'єктивний, бо ми ніколи не дивимося на реальність не через нашу когнітивну інтерпретацію. Наші розмови про об'єктивну перспективу від третьої особи – це все одно мислення першої особи.

Також Харт повертається до питань свободи волі, проблеми зла (він майже цитує монологи Івана Карамазова), «живого», а не механістичного всесвіту та до інших тем, яким він уже присвячував книги та статті. При цьому Харт подеколи вносить більше чіткості у формулювання, наводить багато прикладів із акту-

ального досвіду та сучасних досліджень – від роботи ChatGPT до психіатричних випадків та діагнозів, а тому сама дискусія є досить сучасною, до того ж «присмаченою» іронічними подробицями з «побуту» давніх богів.

Так, текст поміж «важких» філософських розмов із переказами різноманітних теорій свідомості та авторських ідей періодично пропонує щось жартівливе, приміром: «усі білки тут, у Метакосмії, божественні. Вони розмовляють, і в них є чіткі концепції речей... Багато з них навіть пишуть поезію...» (125), або таке: «ми не богослови, а лише боги...» (468), чи: «Боже, благослови Просвітництво» (473). І це лише дециця іронії та гумору, якими сповнена книга. Такі літературні «маневри» пом'якшують загалом тотальну мову праці, де «перемогу» Психеї передчуваєш майже з перших сторінок.

All Things Are Full of Gods – це не тільки філософський трактат, але й художньо оформлена дискусія про природу свідомості, дискусія, яка ставить під сумнів панівний у сучасній науці матеріалізм. Завдяки діалогам між персонажами-богами Харт показує, що механістичний підхід до розуму є обмеженим і натомість пропонує метафізичну перспективу, яка об'єднує західну та східну філософську та богословську традиції. Звичайно, форма подання інформації може відволікати від того, якого саме автора у той чи інший момент обговорюють боги і чи на його конкретні пропозиції ми читаємо критику, чи на узагальнення, що пропонує Харт. Також, хоча в книзі і протиставляється раціональність раціоналізму, постійне приписування нусу (розумові, мисленню, свідомості) онтологічного пріоритету над матерією (яка є лише динамічним їхнім проявом) применшує важливість тілесності / тварності та їх інтеграції в життя Бога. Хоча із загальним напрямком думки важко сперечатися, але певна тінь безтілесності та детермінізму в думках Харта все ж присутня. Також місцями і форма і діалоги «напрошуються» на міжособистісну інтерпретацію природи речей, але Харт не розвиває цей вимір сприйняття реальності з урахуванням трансценденталій. Можна сказати, що Харт тяжіє до моделювання всесвіту в душі «2001: Космічна Одіссея» (1968) Стенлі Кубріка, де все вибудовується навколо фундаментальної ролі свідомості і всесвіту, але не вистачає парадоксальності любові, переплетеної з жертовністю в «Інтерстелларі» (2014) Крістофера Нолана, де свідомість теж відіграє важливу роль. Хоча наприкінці книги Харта Психея і Гефест доходять взаємного прийняття і діалог поглиблює та ускладнює їхні відносини.

Попри все, книга може бути цінним джерелом для тих, хто цікавиться філософією свідомості, теологією та метафізикою. Вона не лише порушує важливі питання, але й пропонує альтернативний шлях для їх вирішення – шлях, який наближає до визнання свідомості як основи всього сущого та намагається ввести філософсько-релігійну складову у сучасні наукові дискурси. Окрім того, так дотепно про свідомість, мабуть, досі ніхто не писав.

Denys KONDYUK

Ukrainian Evangelical Theological Seminary, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0001-9890-2069

Надійшла до редакції / Received 25.02.2025

Прийнята до публікації / Accepted 21.03.2025